

УДК 373.2.016:81' 233

ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІНТОНАЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

В. В. Кордонець, О. М. Шрамко

У статті висвітлено проблему інтонаційної виразності мовлення, її місце в загальномовленнєвій культурі людини, роль в розумінні співрозмовниками один одного, взаємодії і самовираження особистості; визначено взаємозв'язок емоцій, почуттів та інтонаційної виразності мовлення в контексті проблеми розвитку спілкування у дітей дошкільного віку. Формування у дошкільників інтонаційної виразності обумовлено необхідністю розвивати у них уміння виявляти, диференціювати почуття і емоції, що є складовою загальної культури мовлення особистості. Психолого-педагогічне вивчення співвіднесення володіння інтонацією з розумінням і виявленням почуттів і емоцій можна розглядати як основу для вдосконалення освітньо-виховної роботи та засобом розвитку емоційно-чуттєвої сфери особистості дитини-дошкільника.

Ключові слова: мовлення, емоції, прочуття, інтонаційна виразність, спілкування, діти дошкільного віку

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку дошкільної освіти визначено пріоритетні напрямки формування у дітей раннього віку культури мовлення та мовленнєвого спілкування, оскільки мовленнєва культура, яка є складовою частиною загальної культури людини, є одним з найважливіших показників цивілізованості суспільства. Мовленнєве спілкування - це складний і багатогранний процес, який, за визначенням О. О. Леонтьєва, «являє собою як би рішення своєрідної психологічної задачі, яка, в залежності від форми і виду мовлення та від конкретних обставин і цілей спілкування, вимагає різної її побудови та застосування різних мовленнєвих засобів» [6].

Завдяки акустичним компонентам мовлення людина може відображати своє ставлення до висловлюваної думки, передавати свої почуття, переживання, доводити своє висловлювання до повної завершеності під час спілкування. Коли дитина навчиться розуміти

почуття, демонструвати чи приховувати їх інтонацією, гармонійно, відповідно до свого внутрішнього стану та ситуації, самореалізовуватися у спілкуванні, ми можемо стверджувати, що нам вдалося ознайомити її зі складним і суперечливим світом людських почуттів.

Правильне використання інтонаційних засобів виразності залежить від сформованості мовленнєвого слуху, розвитку слухової уваги, мовленнєвого дихання, від уміння правильно користуватися голосовим і артикуляційним апаратом. Тому завдання виховання інтонаційної виразності мовлення полягає в тому, щоб навчати дітей змінювати голос за висотою і силою в залежності від змісту висловлювання, користуватися паузами, логічним наголосом, змінювати темп і тембр мовлення; точно, усвідомлено виражати як свої, так і авторські думки, почуття і настрої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Проаналізувавши літературні джерела, ми визначили, що вивченням інтонації займалися різні фахівці: актори, режисери (К. С. Станіславський), лінгвісти (Д. Д. Коровяков, Н. І. Сентюріна, С. М. Обнорський, Н. В. Черемісіна), педагоги (К. Д. Ушинський, С. Ф. Гусова, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський) [3], фахівці спеціальної освіти (А. І. Белякова, О. М. Вінарська, О. М. Гвоздев, Н. С. Жукова, С. Ю. Конопляста, О. Р. Лурія, О. М. Мастюкова, Н. В. Серебрякова, І. С. Марченко та інші) [4; 6; 8], які охарактеризували особливості різних інтонацій, взаємозв'язок її компонентів, розкрили шляхи до вивчення та аналізу інтонаційної виразності, з'ясували її роль у процесі розвитку та формування мовленнєвих навичок у людей різного віку.

На сучасному етапі виразність мовлення досліджується лінгвістами у контексті проблеми культури мовлення (Н. Д. Бабич, Ю. С. Василенко, В. М. Головін, М. І. Пентиліок, Т. О. Піроженко, Л. А. Чистович та ін.) [2; 5]; інтонація як прояв емоцій вивчалася психологами (Л. І. Божович, Л. С. Виготський, М. І. Жинкін, О. В. Запорожець, М. І. Лісіна, Ж. Піаже, С. Л. Рубінштейн, Д. Б. Ельконін, П. М. Якобсон та ін.) [4; 5; 7; 9]; спеціалістами з методики розвитку мовлення вивчалися окремі аспекти формування інтонаційної виразності мовлення дітей дошкільного віку (О. П. Аматыєва, А. М. Богуш, Н. В. Гаврик, Г. М. Леушина, О. С. Ушакова, С. К. Хаджирадєва) [1; 3].

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Спілкування – вирішальна передумова для формування мовлення у дітей дошкільного віку. На сучасному етапі розвитку дитини як гармонійної особистості актуальності набуває необхідність правильного використання нею інтонаційних засобів виразності для передачі у власному мовленні різних почуттів і переживань. Формування у дошкільнят умінь орієнтуватися в інтонаціях інших, співвідносити інтонаційний малюнок мовлення людини з конкретною ситуацією сприяє розвитку розуміння інших співрозмовників на когнітивному та емоційному рівнях, розвитку адекватного самовираження, емоційно-чуттєвої сфери особистості.

Саме тому наша робота була присвячена висвітленню психолого-педагогічної природи інтонації, особливостям інтонаційної виразності мовлення.

Мета статті – розкрити психолого-педагогічні особливості формування інтонаційної виразності мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. При взаємодії людини зі світом у неї повсякчасно виникають різноманітні емоції та почуття, які взаємопов'язані між собою і характеризують емоційний стан індивіда. В психології емоціями називають особливий клас психічних станів, які відображають ставлення людини до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе та до результатів своєї діяльності [6]. Найбільш суттєвою рисою емоцій є їх суб'єктивність. Емоції розкривають суб'єктивне відображення ставлення людини до самої себе і до оточуючого її світу.

Емоції суттєво впливають на хід діяльності людини. Як форма прояву особистості, вони виступають у якості внутрішніх стимулів до діяльності та обумовлюють її динаміку. Почуття виникають як узагальнення багатьох емоцій, спрямованих на певний об'єкт, а також впливають на емоції. Почуття і емоції, таким чином, відіграють важливу роль в діяльності і поведінці людини [5].

Емоційна реакція людини – складний рефлекторний акт, у якому беруть участь нерозривно пов'язані між собою рухові та вегетативні компоненти. Емоція виникає десь між потребою і діями для її задоволення [4].

Вирішальна роль у запуску емоційних реакцій належить корі великих півкуль мозку, де відбувається також і інтеграція організму з руховими сигналами. Отже, емоції, як і інші психічні процеси,

регулюються центрами головного мозку. Виражаються емоції людини в різноманітних рухах тіла, зміні голосу і мовлення.

Вегетативна реакція, яка свідчить про емоційне збудження, виявляється в зміні дихання, ритму серцебиття, кров'яного тиску, об'єму судин, температури шкіри, потовиділення, діаметру зіниць, рухів шлунку і кишкового, слюновиділення, секреторної функції ендокринних залоз, обміну речовин [6]. Цей складний процес не підкоряється вольовому наказу. Вегетативна частина емоцій не може виникати за нашим бажанням.

Виявлення почуттів у тій чи іншій формі називають експресією почуттів. Експресивне мовлення багатогранне. Насамперед – це слово. Причому важливо не тільки значення слова, але і те, як воно вимовлене: інтонація, тембр голосу та ін.. Саме в мовленні, яке відображає процес спілкування людей через мову, яскраво проявляються емоції і почуття людини. З емоційним насиченням мовлення, яке забезпечується інтонацією, акцентом, пов'язана одна із важливих властивостей мовлення – виразність.

Виразність мовлення є однією із ознак культури мовлення (поряд з нормативністю, точністю, чистотою, логічністю, естетичністю, доречністю, образністю), – зазначається в дослідженнях багатьох лінгвістів (Н.Д. Бабич, Б.М. Головін, М.І. Пентиліук) [2].

У лінгвістиці поняття «виразний» використовується для комплексної характеристики об'єктів чи явищ у єдності двох взаємопов'язаних аспектів – естетичному і емоційному. У цьому зв'язку слід чітко розмежувати поняття «виразність» і «образність» мовлення.

На думку Н. Д. Бабич [2], образність мовлення – це його яскравість, метафоричність, оригінальність, наявність троп (епітети, порівняння, метафори і т.п.), багатозначних слів, стилістичних фігур тощо, що дає змогу «образно, художньо відтворити дійсність».

Виразність мовлення – це комунікативна якість культурного мовлення, особливість його структури, яка впливає не лише на свідомість, але й на емоції слухача, підтримує його увагу та інтерес. Прояви інтонаційної виразності мовлення, які виражаються у вигляді емоційно-виразних вокалізацій, є передумовою мовленнєвого розвитку дитини. З погляду О. П. Аматьєвої, мовлення дітей дошкільного віку можна вважати виразним, якщо вони володіють доступними їхньому розумінню мовленнєвими та немовленнєвими засобами виразності й використовують їх у діалогічному та монологічному мовленні задля виявлення чи передачі емоцій, свого ставлення до спілкування [1].

Отже, виразність (експресія) мовлення, яка проявляється у звуковій формі, забезпечується мовленнєвими (інтонаційними) та немовленнєвими (невербальними) засобами (міміка, пантоміміка, поза, жести). Такий тип виразності визначається як мовленнєва, інтонаційна, емоційно-експресивна або виразність форми. Образність як категорія, що відноситься до змісту мовлення, забезпечується мовленнєвими засобами і може розглядатися як внутрішня (виразність змісту) або художність мовлення [7; 9].

Велику роль при передачі почуттів та емоцій відіграє інтонація. Вона посилює саме значення слів і виражає іноді більше, ніж слова. За допомогою інтонації можна надати виразу зміст, протилежний тому, що виражає використане слово. Від інтонації залежить і емоційне забарвлення мовлення. Сумніви, подив, гнів, радість та інші почуття отримують свою виразність у мовленні завдяки інтонації.

Очевидно, засвоюючи мову, людина міцніше засвоює типи зміни тону за висотою, і залишається більш вільною в можливостях варіювання тембру, темпу, сили і пауз. Існують, звичайно, задані мовленням моделі цих компонентів інтонації, але ці моделі залишають найбільш можливості для особистісного їх використання.

Причини прояву емоційного забарвлення в мовленні можуть виникнути безпосередньо в певній мовленнєвій ситуації. Отже, одна із функцій, яку виконують компоненти інтонації, – це емоційно-експресивна. Інтонація може бути використана для виявлення емоційного стану людини, її ставлення до змісту мовлення і до його адресата. Універсальною з цього погляду є мелодика, яка передає загальний настрій того, хто говорить, його емоції (радість, горе і т. ін.) чи волю (наказ, заклик, просьбу тощо); емоційний тон і тембр роблять зрозумілими почуття людини, якщо вона говорить невідомою нам мовою.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Оскільки інтонація виявляє емоції людини, вона тісно переплетена з нашим психічним життям. На жаль, дуже часто можна спостерігати вияв негативних емоцій у сім'ї, школі, коли дорослі забувають, що ні інтонація роздратування, ні тим більше тимчасового озлоблення – не можуть виховувати в дітях добрі почуття, а породжують лише замкнутість і відчуженість дітей.

Таким чином, виникає велике коло проблем, пов'язаних з використанням інтонації з практичною метою, адже інтонація – це дзеркало емоційного життя людини; культура почуттів і емоційних

взаємовідносин нерозривно пов'язана з культурою інтонаційного «оформлення» висловлювань. Навчити дитину доречно користуватися засобами інтонаційної виразності – важливе завдання педагогів, психологів, логопедів і батьків, а розпочинати цю роботу необхідно вже з перших років життя дитини.

Література

1. Амадьєва Е.П. Обучение старших дошкольников выразительности речи / Е. П. Амадьєва // Наука і освіта. – 1997. - №1. – С. 71 – 75.
2. Бабич Н.Д. Основы культуры мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990. – 232 с.
3. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика / А. М. Богуш. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – 230 с.
4. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л. С. Выготский. – СПб.: Союз, 2004. – 224 с.
5. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посібник. / Т. В. Дуткевич. – К.: ЦУЛ, 2012. – 424 с.
6. Леонтьев А. А. Психология общения : учеб. пособие для студ. высш. уч. заведений / А. А. Леонтьев. ; 3-е изд-е. – М. : Смысл, 2005. – 386 с.
7. Лисина М. И. Формирование личности ребенка в общении / М. И. Лисина. – СПб. : Питер, 2009. – 320 с.
8. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия / Под. ред. Е. Д. Хомской ; 2-е изд. - М.: Изд-во МГУ, 1998. – 336 с.
9. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже. – М. : Директ-Медиа, 2008. – 848 с.

ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТОНАЦИОННОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ РЕЧИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В. В. Кордонец, О. Н. Шрамко

В статье освещена проблема интонационной выразительности речи, ее место в общеречевой культуре человека, роль в понимании собеседниками друг друга, взаимодействия и самовыражения личности; определена взаимосвязь эмоций, чувств и интонационной выразительности речи в контексте проблемы развития общения у детей дошкольного возраста. Формирование у дошкольников интонационной выразительности обусловлено необходимостью развивать у них умение выявлять, дифференцировать чувства и эмоции, что является составной частью общей культуры речи личности. Психолого-педагогическое изучение соотношения владения интонацией с пониманием и выявлением чувств и эмоций можно рассматривать как основу для

совершенствования образовательно-воспитательной работы и средством развития эмоционально-чувственной сферы личности ребенка-дошкольника.

Ключевые слова: *речь, эмоции, чувства, интонационная выразительность, общение, дети дошкольного возраста.*

PSYCHO-PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF INTONATION EXPRESSIVENESS OF SPEECH OF PRE-SCHOOL CHILDREN

V. V. Kordonets, O. M. Shramko

The article deals with the problem of intonation expression of speech, its place in human speech culture, the role of understanding the interlocutor, interaction and self-expression of a person; the correlation of emotions, feelings and the features of the personality intonation of speech in the context of the problem of communication during the development of communication of preschool children are determined in this article. Pre-schoolchildren's formation of the intonation speech expression is specified by the necessity of the development of the features of their ability to find, differentiate feelings and emotions that are the part of the general culture of a personality communication. Psychological and pedagogical studying of the correlation of intonation according to the understanding of feelings and emotions can be considered as the basis of improvement of educational and pedagogical work and a means of emotional and sensory development of the pre-schoolchild.

Key words: *Speech, emotions, feelings, intonation expressiveness, communication, pre-school children.*

Кордонєць Вікторія Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри логопедії та спеціальної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: v_kordonets@mail.ru.

Kordonets Viktoriya Volodymyrivna – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Speech Therapy and Special Psychology Chair, State Higher Educational Establishment «Donbass State Pedagogical University». (Sloviansk, Ukraine). E-mail: v_kordonets@mail.ru.

Шрамко Ольга Миколаївна – магістр факультету спеціальної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна), учитель-методист вищої категорії Вугледарської ЗОШ I-III ступенів № 2 (м. Вугледар, Україна).

Shramko Olha Mykolaivna - Magistracy Student of the Defectology Faculty, State Higher Educational Establishment «Donbass State Pedagogical University», Higher Category Teacher-Methodist, Vuhledar I-III degree General Secondary School №2 (Vuhledar, Ukraine).